

הערות בתשובת יביע אומר על מבצע אנטבה*

ביביע אומר [חלק י - חושן משפט סימן ו] נדפסה תשובת הגר"ע יוסף על מבצע אנטבה בהלכה, להלן הערות על מספר נקודות, לאורכה של התשובה הנרחבת, העוסקת בדיני נפשות החמורים.

א. הדיון העיקרי בתשובה הוא "האם על פי ההלכה יש לשחרר את המחבלים הכלואים בישראל כדרישת החוטפים, על מנת להציל את חייהם של החטופים היהודים, או שמא יש לומר שמלבד שע"י כך פותחים פתח לחטיפות נוספות כדי לסחוט שחרור מחבלים נוספים לאחר שיצליחו במזימתם זו, עוד יש לחוש שקרוב לודאי שהמחבלים אשר ישוחררו מכלאם, ינסו לחדור שנית למדינת ישראל להרוג ולרצוח אנשים נשים וטף, ונמצא שבכדי להציל את היהודים החטופים מודאי סכנה, מעמידים את היישוב, בפרט בערי הספר, עכ"פ בספק סכנה ממש". בתחילה מביא האמור בתוספתא תרומות (פ"ז הכ"ג): "סיעת בני אדם שאמרו להם נכרים תנו לנו אחד מכם ונהרגהו ואם לאו הרינו הורגים את כולכם, ייהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם ייחדוהו להן כגון שבע בן בכרי, ימסרוהו להם ואל ייהרגו, וכו'.." ורוצה ללמוד מזה: "ומעתה בנ"ד היה נראה לכאורה לומר שמכיון שע"י פעולת שחרור המחבלים הכלואים בידינו, ע"מ למוסרם בידי חבריהם החוטפים, מכניסים בספק סכנה לכמה מן התושבים בישראל, אין לעשות מעשה בידיים פעולה כזאת, אף על פי שיש בה מאידך גיסא הצלת מאה יהודים החטופים, וכדין התוספתא והירושלמי". ויש להעיר, התוספתא מדברת על מסירת יהודי להריגה, הנחשבת כשפיכות דמים, ובנד"ד שחרור המחבלים, עם כל הסיכון שבו, אינו כמעשה הריגה ממש. ומצאנו בספר מגדל עז להיעב"ץ [אבן בוחן פנה א, אות א]: "עכו"ם האומר לישראל, תן לי כלי זיינך ואהרוג את ישראל זה, ואם לא אהרוג אותך, והעכו"ם אינו יכול ליטלו שלא מדעתו, אין לו לתת לו לפדות נפשו, הרדב"ז. וצ"ע כי נראה דלא שייך הכא מאי חזית כיון שאינו הורג בידי, ואע"פ שנסתפקתי אם מותר להציל עצמו בגרמא דשפ"ד ונטיתי להחמיר, היינו היכא דעושה מעשה, כגון המשסה את הכלב, או להראות לעכו"ם היכן היהודי טמון.. משא"כ לתת כלי זיינך לעכו"ם דאיהו לא קעביד מידי". [אמנם ומשמע בהמשך שם שלמעשה קיבל היעב"ץ דעת הרדב"ז] ויש לדון למה דומה נידוננו, ושמא הוא קל משתי הדרגות שביעב"ץ, כי אף שזו מגמתם ורצונם הנלוז, אין זה קרוב למעשה כבנידונים שביעב"ץ, וממילא אין התוספתא מהווה מקור לאסור שחרור מחבלים.

ב. אח"כ מחלק מרן בין התוספתא לנד"ד, באופן אחר ע"פ דברי החזו"א "א...וע' בחזו"א יורה דעה (סי' סט דף קב ע"ב), שכ', ויש לעיין באחד שרואה חץ (או פצצה

* וראו עוד בשו"ת יחווה דעת חלק ב', סימן כ"ה - "בדין ברכת הגומל לקרובי חטופי אנטבה, לאחר הצלתם, וכן ברכת שהחיינו על הצלתם".

וריימון יד), שנזרק על קבוצה של אנשים רבים, ויכול להטותו בתנופת יד לצד אחר, ויהרג רק אחד או שנים שבצד האחר, ואלו שבצד זה ינצלו, ואם לא יעשה כן ייהרגו הרבים, ורק האחד או השנים ישארו בחיים, ונראה דלא דמי למוסרים אחד להריגה להציל השאר, דהתם המסירה היא פעולה אכזרית למטרה של הריגת נפש, ובפעולה זו אין הצלת אחרים בטבע הפעולה, אלא המקרה גרם עכשיו הצלה לאחרים, והצלתם קשורה במה שנמסר עכשיו להריגה אחד מישראל, אבל הטיית החץ (או הפצצה וריימון היד) מצד זה לצד אחר היא בעיקרה פעולת הצלה ואינה קשורה כלל באופן ישיר בהריגת היחיד שבצד האחר, רק במקרה נמצא עכשיו בצד האחר אדם מישראל, ואפשר שיש לנו להשתדל למעט אבידת ישראל כל מה שאפשר, מאחר שאם לא יעשה כן יהרגו הרבה נפשות.. וה"ה לנ"ד שאין בפעולת שחרור המחבלים משום הורג בידים, הרי הוא כמו שמטה את הריימון יד לכיוון אחר, ומונע אובדן חיים של ישראלים רבים ככל האפשר, ודאי עדיף לעשות כן מלחוב בדמם של מאת היהודים חטופי המטוס. ובפרט שאין אנו בטוחים שהמחבלים אשר ישוחררו יחזרו בעצמם לפעולות רצח בישראל, לאחר שסבלו על מזימות הרשע שלהם, והו"ל ספק וודאי, ואין ספק מוציא מידי ודאי". יש שהבינו שדברי החזו"א אמורים רק בענין חץ וכה"ג [כמו אוטובוס שאיבד את הבלמים והנהג מתלבט האם להטותו הצידה כדי למעט במספר הנפגעים, שע"ז נשאל החזו"א כמו שמובא בכ"ד, ע' בכל זה למשל ספר הצלת נפשות לרב פרופ' נחום רקובר פרק ו'] שכח ההיזק כבר התחיל לצאת לפועל ומי שממעטו מוגדר כעושה מעשה הצלה, אבל כאן, על הצד שיש כאן דבר הדומה למסירה להריגה, אין שייך חידוש החזו"א שכן אין בעצם השחרור פעולת הצלה מחץ ירוי, אלא פעולה מסוכנת ומסכנת, שבחשבון כולל יש לה יתרון, וכנראה שמרן לא ס"ל אבחנה זו. ויש בזה נפ"מ לכמה ענינים כמו, העלאת כלי כבד במקום שקרס בנין כדי להציל רבים, ע"י מעשה שיש בו סיכון מעטים, וכן דילול עוברים, שלפי ההבחנה לעיל בין חץ למקרים אחרים, לא יכללו בדברי החזו"א, ולפי ההבנה השניה, יש ללומדם מדברי החזו"א.

ג. לאחר שבירר שאין כאן גדר של מוסר להריגה, דן מרן בשאלה, גם אם נאמר שזה מוגדר ככניסה לספק סכנה בלבד, האם נכון להיכנס לספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה. ואחר דיון נרחב מחלק בין הדיון הידוע, לבין נד"ד "דלדינא נקטינן דלא כהגמ"י בשם הירוש', דאמרינן דספיקא דידיה עדיף מודאי דחבריה, משום שכתוב וחי אחיך עמך, חיך קודמין.. ולכן אין לו להשליך נפשו מנגד אפי' בספק סכנה להצלת חברו מודאי סכנה, אבל כשהברירה מסורה ביד אדם שלישי להכריע בין שנים, שהאחד נתון בספק סכנה, והשני בודאי סכנה, אין הספק מוציא מידי ודאי, ויש להעדיף הצלת מי שהוא בודאי סכנה". כלומר, אם השאלה היתה על מי שרוצה להצילם במחיר הסתכנותו, היה נכון לומר שאין לעשות זאת, אך כאן

הממשלה מכניסה את תושבי המדינה לספק סכנה, ולא הם עצמם, ועל המדינה להעדיף את החטופים. יש לשים לב, שאף שהמחליטים הם גם בין העלולים להסתכן, לא רואה בכך מרן מצב של כניסת האדם עצמו לספק אלא כגורם שליש המעדיף ודאי על ספק.

ד. ואז מוסיף: "בר מן דין נראה שבאמת עלינו לחוש יותר ויותר לסכנה המיידית של מאת היהודים החטופים, כשלהט החרב מתנופפת על ראשם, ע"י המחבלים האכזריים חוטפי המטוס המאיימים להוציאם להורג עד יום ה' ג' תמוז בשעה 2 אחה"צ, והני רשיעי גזמי ועבדי. ואילו הסכנה העתידה והעלולה להתרחש בשחרור ארבעים המחבלים הכלואים אינה עומדת כיום על הפרק באופן מידי, אלא לטווח רחוק ולאחר זמן, וילפינן להאי מילתא ממ"ש הנודע ביהודה תנינא (חיו"ד סי' רי), שאע"פ שמותר לנתח מת לצורך לימוד רפואי להחיש רפאות תעלה לחולה מסוכן הנמצא לפנינו ונגוע באותה מחלה של הנפטר, כי שמא ילמדו ע"י הניתוח לרפאות החולה, והו"ל ספק פיקו"נ ודוחה איסור ניוול המת. אבל כשאין חולה לפנינו שהוא מסוכן מאותה מחלה, אלא שע"י הניתוח ילמדו ויבינו טיב המחלה כדי להמציא רפואה לכשיבוא חולה כזה לאחר מכן, לא דחינן איסור ניוול המת משום כך". על כך מעיר הגר"ש ישראלי [חוות בנימין י"ז] אשר ישב עם מרן לדון בענין [כפי שהוזכר בהערה מכת"י במהדורה החדשה של יב"א]: "ויש מי שטען, שאין הנידון דומה כלל למחלוקת זו של האחרונים שהובאה לעיל לענין ספק וודאי. כי שם המדובר דווקא כשמי שבא להציל מכניס עצמו בסכנה ודאית הקיימת בשעה זו ממש, כגון מי שקופץ לים להציל הטובע שנסחף בגלים, שהסכנה מוחשית וקיימת גם כלפי מי שבא להציל. משא"כ בנידון שלנו שהסכנה שיכולה לבא משחרורם של המחבלים אינה כעת לפנינו, ואין זו אלא השערה שזה יחזק את פעולות החבלה, כי זה שיכולים לעשות לנו ממילא הם עושים, והגברת פעולותיהם אינה ודאית. ע"כ בנידון שלפנינו חיובא נמי איכא להיענות לדרישותיהם ולשחרר המחבלים, ולא רק ענין של רשות. אך לענ"ד כל כהאי גוונא, שלפי מצב העיניים, השגת חפצם ע"י מעלליהם ודאי תגרום להתגברות פעולותיהם וממילא - גם הסכנות הנובעות מזה, גם אם נתעלם מהסכנה שבהישגים הפוליטיים שלהם, הרי קיימת גם סכנה מוחשית של הגברת האבידות בנפש שיכולות לבא ח"ו ע"י ריבוי פעולותיהם והשתוללותם למראה ההצלחה, אין הבדל בין שהסכנה היא לפנינו כרגע, בין שלפי השערה הדבר יביא לידי סכנה, וכפי ששנינו בכגון דא במס' עירובין (דף מ"ד). שהתירו חילול שבת לחזור בכלי זינם גם במלאכה דאורייתא, מצד החשש שאם לא נתיר להם נמצאת מכשילם לעתיד לבא.. הרי לנו מזה שסכנה לעתיד, כל שהיא מוחשית וראוי לחשוש לה (בניגוד לספיקות רחוקים, שחשש הסכנה אינו סביר), ודרכם של בני אדם להכניס עצמם

בסכנות מעין אלו..הרי זה כאילו הסכנה היא כבר לפנינו. וכל הדינים הללו בה". על נקודה זו שסכנה עתידית אינה בהכרח מגדירה את המצב כאין חולה לפנינו עמד כבר החזו"א [אהלות סימן כ"ב]: "ואין החילוק בין איתא קמן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר דבזמן שמתריעין עלה [אף שאין בשעה זו חולה קמן] משום חולי מהלכת הו"ל כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר וכדאמר עירובין מ"ה א' ובתענית כ"א ב', ומיהו בשעת שלום לא חשבינן ליה פ"נ אף על גב דשיכח בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה, כמו שאין עושין כלי זיין בשבת בשעת שלום דא"כ בטלת כל המצות, אלא לא מיקרי ספק פ"נ בדברים עתידים שבהווה אין להם כל זכר. ובאמת שאין אנו בקיין בעתידות ופעמים שמה שחשובם להצלה מתהפך לרועץ והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות עין שם". הרי שלדעתו השאלה אינה אם זה עכשווי או עתידי אלא אם יש בהווה זכר או לא. ואפשר שמרן רואה זאת כאין זכר בהווה, ולדעתו גם לפי הגדרת החזו"א אין זה נקרא חולה לפנינו, אך הגר"ש ישראלי סבור שזה כדבר שיש לו בהחלט זכר בהווה.

ה. עדיין יש לדון בדין פדיון שבויים יתר על כדי דמיהן במקום סכנה, ע"פ האמור בגיטין מ"ה,א אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן מפני תקון העולם, כותב מרן בסיום דיונו בענין "...ומ"מ בנ"ד שרוב הפוסקים ס"ל שבמקום סכנה פודין ביותר מכדי דמיהן, ולא מצאנו בגדולי הפוסקים שיאמרו להיפך, נראה שמצד הדין אית לן למינקט הכי. ע"כ. וא"כ אף בנ"ד י"ל שאפי' את"ל דחשיב בכה"ג כיותר מכדי דמיהן, מטעם דלא לגרו ולייתו טפי, מ"מ כשיש סכנה ממשית בדבר, כבנ"ד, לא חיישינן להאי טעמא דדילמא מגרו בהו ומייתו טפי". ואז מוסיף סברה נוספת מדיליה: "ובלא"ה הם עושים כל מה שביכלתם לחטוף ולהרוג ולרצוח כדי לשבש מהלך החיים הרגילים במדינת ישראל, יה"ד שחרבם תבוא בלבם וקשותותם תשברנה", הרי שאף אם נאמר שמדינא דגמרא נראה שזה אסור, י"ל שלא על מצב כזה דיברה הגמרא, ואח"כ מוסיף חיזוק נוסף: "ואעיקרא אין לנו להוסיף ולהכניס גם נידוננו בטעם הגמ' דלא לגרבו ולייתו טפי שנאמר על תקנה מסוימת, (כי בנ"ד לא חשיב כל כך כיותר על כדי דמיהן), ומכיון דהויה רק תקנה, וקודם שתקנו כן בודאי שהיו פודין ביותר מכדי דמיהן, אמרינן דבכה"ג שהוא ספק אם תיקנו בכלל, אוקמא אדינא. וכעין מ"ש הרשב"א בתשובה הובא בבית יוסף חו"מ (ס"ס יג). וכ"פ הרמ"א באבן העזר (סי' קיח ס"ו). וכ"כ המל"מ בפכ"א מהל' מלוה ה"א בד"ה ועוד יש לחקור. וכ"כ עוד הרבה מן האחרונים, ואסף איש טהור בשד"ח (מע' ת כלל סא). ע"ש. ודון מינה ואוקי באתרין". על נקודה זו יש להעיר, שדברי הרשב"א שם עוסקים בתקנה שתוקנה במקום מסוים שלא כדין הגמרא, ומדובר בענייני ממונות, בכה"ג שהדבר מותר, וע"ז כתב: (ח"ג סי' שצז) כל שיש ספק במשמעות התקנה הולכים להקל לנתבע חדא שכל שהוא חוץ מגדר הדין אי אתה יכול להכניסו

עד שיהיה ברור וכל שאינו ברור העמידנו על דין התלמוד", והיה מקום לומר, שאין זה מלמד על תקנה קבועה שנפסקה במשנה ובגמרא, ובה אין לומר, שקודם לכן היו נוהגין אחרת, שכן אחרי שנפסק כך בטל מה שהיה קודם, משא"כ תקנה במקום מסויים, בזמן שדינא דגמרא ניצב ועומד, י"ל שבספק תקנה מקומית, לא אזלינן בתרא וצ"ב.

ו. בחלק האחרון של התשובה עובר מרן לדון במה שנעשה בסוף, מבצע צבאי לשחרור החטופים וכותב: "לעצם המבצע שנעשה על דעת ממשלת ישראל, (וחלק ממנו נעשה גם בשבת), אם הוא תואם את עמדת ההלכה, הנה בעירובין (מה א) תניא, נכרים שצרו על עירות ישראל אין יוצאים עליהן בכלי זיין ואין מחללים עליהם את השבת, בד"א כשבאו על עסקי ממון, אבל באו על עסקי נפשות, יוצאים עליהם בכלי זינים ומחללים עליהם את השבת.. עכ"פ בנ"ד שאין כל ספק שבאו על עסקי נפשות, ודאי שיוצאים עליהם בכלי זיין, ומחללים עליהם שבת להצילם, אם המבצע מתוכנן היטב ע"י מומחים צבאיים, באופן שקרוב לודאי שיצליח ה' בידם להציל את החטופים באוגנדה, אף על פי שיכולות להיות הפתעות שאינן צפויים מראש, כמו שקרה בעוה"ר בילדי "מעלות", מ"מ הרי בכל מלחמה ישנן סכנות האורבות, וכזה וכזה תאכל החרב, ואפ"ה אמרו חז"ל שצריכים לצאת בכלי זיין ולחלל שבת להצלתם, ואסור להתמחמה עד למוצ"ש, כנ"ל, והתורה לא תסמוך על הנס וכמ"ש הרמב"ן. וכ"כ המנחת חינוך (מצוה תכה), שמצות הריגת שבעה עממים היא אפי' במקום סכנה, דנהי דכל המצוות נדחות במקום פקוח נפש, מ"מ מצוה זו שציוותה התורה להלחם עמהם, ודרך העולם שנהרגים משני הצדדים במלחמה, וידוע שהתורה לא תסמוך על הנס, כמבואר ברמב"ן, על כרחך שדחוייה פקוח נפש במקום הזה ומצוה להרוג בהם אף כשיש סכנה בדבר". מדברי מרן נראה שיש שתי נקודות הצריכות בירור, אחת, עצם ההסתכנות והשניה, חילול שבת. והנה הגמרא בעירובין דנה מצד חילול שבת, ואינה מייחדת דיון לצד הסכנה שבדבר, ומרן מבין שע"כ צ"ל שזה פשיטא, מצד גדרי מלחמה. ויש לחדד, דהנה ברור שלא כל הצלת נפשות היא בגדר מלחמה, וכמו בענין להיכנס לספק סכנה להצלת חברו, שחילקו הפוסקים בין מצב סכנה רגיל לבין מלחמה, וכאן נראה מדברי הגמרא שמדובר במלחמה, וממילא שייכת כאן סברת המנ"ח וכו'. ולפי"ז י"ל שגם לענין שבת, אין מדובר בהיתר רגיל של פקו"נ אלא היתר של מלחמה בשבת שיש בו להרבה דעות, הרחבה מעבר לגדר פקו"נ הרגיל, ע"פ גזה"כ של עד רדתה [ראה למשל בספר שבת ומועד בצה"ל לגר"א אבידן].

ז. אלא שאחר דברים אלו, עולה לכאורה שאלה ע"פ מה שנתבאר בחלקה הראשון של התשובה: "ואין לומר הרי בידינו להיעתר לדרישת הטיוריסטים החוטפים

לשחרר את ארבעים המחבלים מכלאם, מבלי להצטרך לחלל שבת ומבלי לסכן חיי מאת היהודים החטופים", וממילא י"ל שעל מצב זה לא דיברה הגמרא, על זה באה התשובה: "שעכ"פ הרי יש גם בזה חשש סכנה לעתיד, הן ע"י המחבלים המשתחררים, והן שע"י שישיוגו את מבוקשם יש לחוש פן יאמרו דינו רמה, וימסרו עצמם לחטוף מטוסים נוספים על נוסעיהם היהודים, ויבואו בדרישות מופרזות כהנה וכהנה, עד שיגיע הדבר לסכנת נפשות ממש, וכעין מה שאמרו בעירובין (מה א) הנ"ל, שבעיר הסמוכה לספר אפי' באו על עסקי תבן וקש יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללים עליהם את השבת, (שיש לחוש שמא ילכדוה ומשם תהא נוחה הארץ ליכבש בפניהם. רש"י). ומהרא"י בעל תרומת הדשן בפסקיו (סי' קנו) כ', שבזמן הזה אפי' באו על עסקי ממון יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללים עליהם שבת, כי ידוע שהם באים על מנת שאם לא יניחם ישראל לשלול שלל ולבוז בז יהרגוהו, והוי על עסקי נפשות. והכל לפי ראות עיניהם, תן לחכם ויחכם עוד. ע"כ. וכ"פ מרן הש"ע". כלומר, אף שהיה היתר לשחרר מחבלים אין זה אומר שאין בזה סכנה, וע"כ י"ל בכה"ג שהיתר היציאה בשבת קיים. וזאת בהסתמך על הדין הסמוך, של עיר הסמוכה לספר שם רואים שגם בגלל חשש סכנה שיתפתח, התירו לחלל שבת, וממילא גם כאן י"ל שההיתר לחלל שבת, מתרחב גם למקרה שבמבט ראשון אינו מסוכן. ויש לשאול, האם משם יש סיוע גם לשאלת ההסתכנות, שכן י"ל שכאשר באים על עסקי תבן וקש, יש לחלל שבת, אך אין זו מלחמה כמו בבאים על נפשות, ואין בכה"ג גדר של מלמת מצווה, והתשובה היא, שאם יוצאים עם כלי זין, משמע שנכנסים למאבק מלחמתי, וממילא בהיתר לחלל שבת, טמון גם ההיתר השני, להסתכן ולהלחם.